

Олександр БОЙЧЕНКО

ЄВАНГЕЛІЄ ВІД КОСМОПОЛЯКА

Перекладена Олесем Герасимом і видана «Критикою» книга Анджея Бобковського “Війна і спокій” в оригіналі має трохи іншу назву – *Szkice piórkiet*. Але, гадаю, заміна назви у цьому випадку є доцільною. По-перше, зізнаймося, не всі ми читали *Szkice węglet* Сенкевича, на які натякає оригінальна назва. Натомість “Війна і мир” (польською *Wojna i pokój*) – принаймні як заголовок – відома у нас кожному, хто вчився в школі. По-друге ж, Бобковський і сам початково збирався назвати свої нотатки з часів німецької окупації Франції *Wojna i spokój*. Підозрюю, правда, що саме через виразні толстовські асоціації він і передумав, оскільки щиро не любив автора “Війни і миру” – втім, як і решту його співвітчизників: “Дружина Толстого справді мала залізне здоров’я. Переписала сім разів те, що я навіть один раз не можу прочитати... Нічого російського не можу проковтнути. Мені соромно, але в мені є якась фундаментальна антиросійськість... Чужість, цілковита чужість”.

До “русобобії” ми ще повернемося, але не так відразу. Інтуїція мені підказує, що український читач не надто обізнаний з життям і творчістю цього “хулігана свободи”. То знайомтеся. Анджеєм Бобковський народився 1913 року в австрійському Вінер-Нойштадті у досить специфічній родині: з одного боку – “твердий, як хромо-нікелевий сплав”, але й відшліфований Шопенгауером, Вейнінгером і Краусом вояка-батько, з іншого – романтично налаштоване “мецо-сопранове дівча”, схильне потусуватися в товаристві письменників, акторів та інших малопритомних осіб. Наслідком зростання на перетині таких різних світів стало згодом глибоке і, водночас, безпафосне розуміння обох: від плавання, велосипеда й авіамодельного спорту дорослий Бобковський отримував таке ж задоволення, як і від класичної музики, філософії та літератури.

Щоправда, тут треба згадати одну передумову, відсутність якої заперечувала в очах Бобковського будь-яке задоволення і взагалі будь-який сенс існування. 1948 року, вчергове покинувши ледь насиджене місце і несподівано для всіх (крім себе) опинившись аж у Гватемалі, він у листі до Ярослава Івашкевича порівняв себе із зображеним на гербі цієї країни птахом *quetzal*, який у клітці обов'язково здихає за кілька днів. Тобто передумовою всього іншого і найвищою життєвою цінністю Бобковський вважав індивідуальну свободу. Син генерала, небіж міністра і за сумісництвом зятя президента Польщі, він певно міг би легко досягти кар'єрних вершин. Але не досяг. Бо не захотів. Захотів натомість одружитися – зовсім не на радість батькам – з коханою Басею і навесні 1939-го виїхати до Франції, щоб без сторонньої допомоги облаштувати своє життя у чужому середовищі. Там перебув і “зашкіцував” німецьку окупацію (у перші ж дні війни Бобковський безуспішно намагається записатися добровольцем на фронт, щоб не позбавляти себе, як він сам це визначає у притаманній йому манері, єдиного привілею справжнього поляка – смерти за кохану вітчизну стільки разів, скільки пощастить. Не пощастило жодного). Там познайомився з Гедройцем і рештою паризької “Культури”, не найпліднішим, але, мабуть, найбезкомпроміснішим автором якої він залишався до самої смерті у 1961 році. Там, ясна річ, у “культурівському” Літературному Інституті півстоліття тому вийшли друком і його *Szkice piórkiem* – на думку Гедройця, одна з найважливіших книжок, опублікованих цим видавництвом за весь час його існування.

Чим потенційно може привабити читача цей 600-сторінковий різножанровий том? У чому полягає його чарівна особливість? Певно, якраз у різножанровості. Як писав Ян Зелінський, у щоденнику Бобковського “одні знайдуть маніфест безмежної свободи, інші – аналіз тоталітаризму. Одних захоплять мало не містичні піднесення і стани пантеїстичного екстазу, іншим сподобається дещо безцеремонний гумор і гострий язик. Одні будуть шукати пейзажів південної Франції, інші – нотаток з прочитаних книжок, рецензій на кінофільми та театральні вистави. Одні сприймуть цю книжку як великий любовний лист, інші – як великий політичний трактат. “Szkice” є цим усім – і ще чимось більшим: солідною порцією чудової прози”. Якби однак я мусив вибрати якусь одну

з-поміж названих (і неназваних) причин полюбити “Війну і спокій”, то зупинився б на “маніфесті безмежної свободи” – хоча б тому, що саме бажанням звільнитися від усіх зовнішніх примусів пояснюється ставлення Бобковського до всього, про що він пише: до природи і мистецтва, до кохання і політики, до інших людей і до себе. Саме з погляду “законів свободи” оцінює він найчастіше згадувані в щоденнику країни: Польщу, Францію, Німеччину і Росію.

Згідно з Бобковським, сутність письменницької праці полягає не в умінні добре писати (бо цього можна навчити кожного), а в умінні добре бачити. І він бачить. Бачить, що на німецько-советському фронті нормальна людина не може співчувати жодній зі сторін, бо це – війна зрадників класичної Європи з її гробарями. Хоча на більший його осуд, здається, заслуговує все-таки Німеччина: вона ж бо колись була співтворцем тих цінностей, які тепер сама нищить. Що ж до Росії, то її як втілення азійського хамства навіть засуджувати неможливо. Її можна лише ненавидіти: *“Я від початку якнайчастіше вживаю слова “Росія” і “росіяни”, бо тут зовсім не йдеться про комунізм, про зміну устрою. Це все надбудови – суттю є Росія, споконвічна Росія, яка настільки не знає і не розуміє поняття “свобода”, що не потребує її... Я ненавидів їх завжди, змалечку, і сьогодні ненавиджу їх настільки “чисто”, наскільки “чистим” є їхній цинізм”*.

Звичайно, багато найгіркіших слів щоденника присвячено розчавленій жорнами двох тоталітаризмів і зраженій союзниками Польщі, неможливість повернення до якої з кожним днем стає для Бобковського все очевиднішою. Шкода, але нічого не вдієш: якщо всі твої зусилля приречені бути марними і якщо приправлена патріотичним соусом поразка – це єдина страва, яку тобі може запропонувати батьківщина, треба шукати іншу батьківщину. Якщо Польща не дозволяє бути вільним поляком, треба стати вільним космополяком – як це зробив великий попередник Бобковського Джозеф Конрад або його великий сучасник Вітольд Гомбрович. Місцем вільної самореалізації Бобковський спочатку обрав Францію. Безперечно, він був у неї палко закоханий – в її культуру, її людяність і засновану на праві власності індивідуальну свободу. Війна перевернула його ставлення: на зміну коханням прийшли розчарування і зневага. Бобковський добре бачить

“героїчну боротьбу нескореної Франції”, яка насправді під час війни тільки те й робила, що гонорово вилизувала окупаційну дупу. Її поведінка породжує в свідомості автора “Війни і спокою” образ давно зів’ялої проститутки, що досі корчить із себе Орлеанську Діву.

Протягом кількох повоєнних років роздратування Бобковського поширюється на весь континент: поки інші святкують перемогу, він дедалі виразніше відчуває в цілій Європі нестерпний для нього сморід “російського духу”. Якщо ця навала (байдуже, фізична чи “лише” ідеологічна) людиноподібних термітів, рабів генералісімуса Сталіна має називатися визволенням Європи, то бувай здорова, Європо! – вигукує він і, як уже знаємо, назавжди виїжджає до Гватемали, де знову мусить розпочинати все спочатку...

Тепер – кілька слів про якість українського перекладу. На світі є багато добрих перекладів, але зовсім мало бездоганних. Добрим переклад Бобковського назвати можна, бездоганим – ні. Якось мені не хочеться брати на себе прокурорські функції і встановлювати, чиїх ляпів – перекладача, редактора чи коректора – там більше. Видається однак, що перекладач і редактор вельми по-різному уявляли собі “кінцеву мету” і навзаєм поборювали один одного, залишаючи в тексті сліди цієї боротьби. Звісно, “пом’якшувальною обставиною” для цілого колективу слугує біблійний об’єм книги, але сам “склад злочину” від того не змінюється. Знову ж таки, я не маю зараз наміру вичісувати з тексту всіх бліх: вкажу лише на кілька їх різновидів. По-перше, це “недоперекладені” – як на мій не київський і не львівський смак – вирази або так звані “уявні друзі перекладача”: слова і словосполучення, котрі в різних мовах, попри майже однакове звучання, не завжди мають однакове значення. Не те щоб їх у “Війні і спокої” було багато, але – трапляються. Трамвай, котрий у польському тексті *zatrzymał się*, в українському мусить зупинитися, а не затриматися, бо це – принаймні, з погляду пасажирів – не одне й те саме. Не кажучи вже про такі вирази, як “расовий француз” та “расова румунська шльондра”: нема такої раси – французької, а раси румунських шльондр – і поготів. Навіть якщо між собою “галичани так говорять”, то в призначеному для цілої України перекладі на місці слова “расовий” все одно мало б стояти “породистий” або й “справжній”. Зрештою, і серед галичан,

здається, далеко не кожен назве – за польським зразком – расовим пса чи, скажімо, письменника. І так далі: не “не шкодить”, а “не біда” чи “дрібниці”, не “картки”, а “сторінки” або “аркуші”, не “невигідний будинок”, а “незручний”, не “падають постріли”, а “лунають”.

Інша проблема полягає в надмірному “олітературенні” лексики. Принциповий ворог усіякої штучності, Бобковський писав свій щоденник дуже живою, “поточною” мовою. Тим часом в українському перекладі то відра вихлюпуються “як стій”, то французи “заходяться порпатися в паперах”. Або ось таке просте польське слово *ciagle* – “постійно”, “неперервно”, “весь час”. От кому це спало на думку зробити з нього “знай”? Правду кажучи, оцей “знай” дратував мене під час читання найбільше: їде собі Єндрусь на велосипеді, а “погляд знай спрямований вгору”; чи сіли люди випити-закусити, а тут слюсар-практикант, “який знай плете дурниці”. Одне слово, *ciagle*: як не “росіяни знай ідуть вперед”, то негречний Юзьо “знай перекирлює свою цнотливу тітку”. Нарешті, третій недолік – синтаксичний. Щоб продемонструвати іноді виразно польську будову речень, довелося б удатися до ширших цитат, які, гадаю, читач сам легко знайде у книзі. Наведу натомість один приклад того, до яких курйозів може призвести “недоглянутий” порядок слів. Як і решта мешканців окупованого Парижа, Бобковський з нетерпінням чекав на висадку військ союзників. І таки дочекався: “Вони є, є... б'ються у Нормандії...” Чи, може, це такий прихований натяк? Мовляв, а ля гер, далебі, ком а ля гер: одні воюють, а інші знай еб'ються...

Менше з тим. Серед численних сюжетів “Війни і спокою” є мікро-історія певного жиголо, який розповідає про свій метод роботи: він просто підходить до першої ліпшої жіночки і пропонує їй свої сексуальні послуги. На запитання ж співрозмовника, невже він ніколи не дістає в писок, жиголо відповідає, що, звичайно, час від часу дістає, але загальний баланс – на його користь. На цьому й завершимо: український переклад Бобковського не позбавлений вад, але сама його поява є для нас величезним інтелектуальним прибутком, на тлі якого збитки можна вважати несуттєвими.